

Az alföldi magyarság háza

AZ ALFÖLDI FALVAK és kertes városok sajátos ősi település-módját a lakosság főfoglalkozása, az állattenyésztés alakította ki. A falvak és kertes-városok belső lakott területeit a „kertség” vette körül. Ide szorultak a cselédség, a jószágok, ólak és vermek. A török hódoltság előtt az Alföld tele volt apróbb-nagyobb falvakkal és kertes-városokkal. A török dúlások a falvak százait pusztították el s a lakosság a városokba húzódott. Az a feltevés, hogy a végleges települési módot a hajdúság alakította ki s tőle vette át a táj a kertes-város végleges alakját. A hajdúvárosok katonatelepek voltak s a katonavárosokhoz hasonlóan települtek. Azonban a vitézek fizetés nélkül katonáskodtak s így rákényszerültek az állattenyésztésre és a földművelésre. Ez az életmód alakította ki a hajdúvárosok sajátos település-módját.¹ A belső lakott területeket árkokkal és falakkal övezték s ezeken kívül fejlesztették ki szérüs vagy ólas kertjeiket. Ezek mintájára alakult ki a török világban és később is az alföldi gazdavárosok nagyrésze. A török világ után a népesség szaporodásával a szérűskert területe egyre nagyobb lett, leomlottak a belső várost kerítő falak és a lakosság fölös része a kertekben telepedett meg. „Amíg ez az ólaskertrendszer fennállott,” írja Györffy István „alföldi városainknak sokkal nyugateurópaibb külseje lehetett, mint ma, amikor az ól bekerült a lakóházhoz, illetőleg a lakóház kiment az ólhoz.” A múlt század első felében az egész kertség belterületté vált s elomlott a kertes-város tervszerűen kialakított élete.

A kertes-város ólas kertje a későbbi tanyaház őse, mely a szántóföld örök tulajdonba bocsájtása után keletkezett. A kertes város ólja pedig a tanyaház tüzelős óljának előképe volt. A fentiekkel szemben az Alföld peremén, Erdély felé kialakult településekben a jószágot és a takarmányt a lakótelkeken épített csűrökben helyezték el s itt a szokásos alföldi településektől eltérő erdélyi falurendszer fejlődött ki.

Az Alföld legnagyobb néprajzi egysége a Nagy- és Kiskunság. IV. Béla kunjainak kiváltságos szállásbirtokai egyenlő értékűek voltak a honfoglaláskori első foglалásokkal. A birtokot eladni nem lehetett, fiúról-fiúra, illetve a férfiág kihalása után az oldalágra, nemzetségre vagy a községre szállt. A rokonság tehát egyhelyre telepedett, hogy a birtok mindig egy tagban maradjon. A városias kun

települések sajátosak: oldalakra oszlanak, ezeket utcák kötik össze, az utcákat közök kapcsolják egymáshoz. A közökből és utcákból zúgok nyílnak s a zúgok néha többfelé ágaznak s rendszerint az alapító had vagy nemzetség nevét viselik. A had elszaporodásával az udvarok elaprózódtak. 1848-ban a földek szállásbirtok jellege megszűnt s elkeveredett a zúgok népe.² A legnehezebb falurendezési kérdés ma rendes utcát törni, általában rendet teremteni e zúgos településekben.

Régen nem volt kerítés az udvartelkek között. Az udvarokat körülárkolták. Sőt kapuja sem volt a teleknek. Ma már bekerítik a telkeket és kis- és nagykapu nyílik az utcáról az udvarba. A kunház észak felé sohasem néz. Ha az utcai homlok mégis észak felé fordul, ide építik a kamrát, hogy védje a házat a hideg északi szél ellen.

Magyarországon legtovább a kunok laktak sátorban. Makacsul ragaszkodtak szabadságuk e jelképéhez. Végleges megtelepedésük azonban rászorította őket a putriépítésre. A putri az egész Alföldön általános volt, a földből lassan emelkedett a föld fölé és lassan fejlődött házzá. A török világ előtt az Alföld tele volt kisebb-nagyobb falvakkal, de a dúlások a kunok több száz népes települését teljesen eltörölték a földről. Lakosságuk részben kipusztult, részben városokká futott össze vagy a városokba menekült szét. Az Alföldön még a 18. század elején is általános volt a putri-építkezés, ennek oka azonban abban kereshető, hogy a mohácsi vésztől Rákóczi csillagának lehanyatlásáig a kun településeket szinte évtizedenkint elpusztította a rabló, gyújtogató ellenség s a kifosztott kun nép újra meg újra csak putrit tudott építeni. A kun ház nyugodt fejlődése a 18. század elején kezdődött el s a múlt század közepe táján érte el azt a magas fokot, mely a magyar nép házépítésében szinte egyeduralkodó helyet biztosít számára.

Az Alföld szélein, az erdőövezet határán a Tiszaháton, a Fehér- és Fekete-Körös völgyében az első települések az erdőirtásokban keletkeztek s ezekből alakultak ki évszázadok folyamán a mai falvak. Természetes, hogy települési módjuk egészen más, mint az alföldi városoké és falvaké. Az aradmegyei falvak házai, házcsoportjai szétszórtan feküdtek. II. József kemény keze rendezte a szétszórt településeket mérnöki tervek alapján és kevés település tudta kivonni magát keze súlya alól. A dél-bihari rendetlen oláh településeket is ez a sors érte. Dél-Bihar magyar községei ezzel szemben csodálatos rendben telepedtek, még az irtásokban is. A falvakban a nemzetségek házai egymásmellé épültek. E településeknek két alakja van: az egyik hegyvidéki, mely az erdélyi magyar falvakhoz hasonlóan egy-főutcás, több mellékutcával vagy síkátorral; a másik az alföldi. A hegyvidéki falu utcáit a falu végén mezőkapu zárta el, hogy a jószág el ne bitangöljön: A telek körülépítése is erdélyi módra történt. A meredek tető és a székely kapu is általános e településekben.³ Az alföldi települések ezzel szemben telektömbökből állanak, melyeket szabálytalan utcák kereteznek.

AZ ALFÖLDI HÁZ falazatának építőanyaga a favázás nádfal, korcpár közé szorított szárnyékfalszerű vastagabb vagy a lécekhez font vékonyabb nádbetéttel (— ez rokon a nádrabicfallal —), előb-

binél vékonyabb, utóbbinál vastagabb sártapasztással. A tetőszék ágasfás szelemenenes; a szarufákat a szelemen felett egymásba csipítették vagy cövekkel erősítették össze. Ha nem volt mennyezet, a nádfedélhéjat alulról sárral tapasztották. A hajduvárosok és a nyírségi települések házai általában favázás sövényfallal (patics-fallal) épültek. A Tisza-vidék építkezésére ma is jellemző a patics-fal. Az árvizektől mentes területeken a sárépítkezés általános: a fecskerakás, a (vert) „döngölt” fal vagy a vályogfal.

Az alföldi perem erdővidékein a boronaház építés mindkét módja általános volt a régi időkben. A boronaeépítést utóbb a favázás sövényház váltotta fel. Ujabban erősen elterjedt az olcsó vályog- és sár-, kőben gazdag vidékeken pedig a kőfalú házépítés.

Az ősi tetőalak a sátor tető volt s a ház meghosszabbodása következtében állott elő a két végen lekontyolt nyeregtető. A régi tanyaépületek tetőszéke az ősi ágasfás szelemenenes, az ujabbaké már az ollószáras. A régi kontyoknál az élszarufa ősi szerepében áll előttünk: csak annyi terhet hord, amennyit a többi. A konty szarufái — akár a göcseji, őrségi régi házaknál — a szelemenre támaszkodnak és nagyjából az ellipszis egyik alkotója irányában helyezkednek el. Az új és általánosan elterjedt ácsszerkezetekben a konty szarufái eldarabolódnak: nem a szelement terhelik, hanem az élszaruzatot, ez adja át terhüket a szelemennek. Az ősi tetőszervezetek ácsa — „vadácsa” — tehát nem darabolta el a tetőszervezet gerendázatát, hanem közel azonos hosszúságú gerendázatból építette össze a két végen lekontyolt nyeregtető szaruzatát.⁴

Az ősi, nemezzel borított sátor tetejének favázszerkezete lehetett a példa. Az ősi sátor tetőszéke a kőralaprajzú függőleges faráccsal felső peremére (v. ö. koszorúfa) és a sátor tető széles fagyűrűjére (v. ö. szelemen) erősített farudakból (v. ö. szarufa) áll. A fagyűrű nyitott volt, szellőzésre és világításra szolgált. E nyílásra mozgatható nemezlap borult, melyet szükség esetén kötelekkel a nyílásról félrehúztak.

A honfoglaló magyarok nyáron ilyen sátrakban laktak, csak a szolganép maradt nyáron viskóiban. E félig földbe sülyesztett viskók egyetlen osztatlan főző-étkező-háló helyiségből állottak. Gerendarács vagy fatetőszervezet borult föléjük s fedélhéjalásuk nád vagy szalma volt.

Ottó freisingeni püspök szerint télen a honfoglaló magyarok is nád és faviskókban laktak. E viskók ablaktalanok voltak.

A szétszedhető, újra összerakható és szállítható sátor feltétlenül kényesebb ácsmunkát kívánt, mint a viskók építése. Az ősi sátor — a vándorló félnomád magyarság, kunok, jászok és az összes ázsiai nomád nép hajléka — szerkezeti, alaprajzi és kényelmi szempontból kielégítette a főzés, étkezés, hálás igényeit. Ebből következik, hogy ugyanezeket az igényeket kellett kielégítenie a téli szállásnak, a viskóknak mondott nád és faházaknak is.

Nyelvészeti kutatásaink szerint már az elő-magyarok ismerték az éket, a baltát, a házat, ajtót. Lakóházuk földbevert és a földdel tapasztott favázás kunyhó volt. Az altáji (török) keveredés alakította át a gyűjtögető, halász-vadász nép életmódját és fejlesztette az elő-magyarságot a rendszeres pásztorgazdálkodáson át harcos

néppé. A nomád élet kifejlesztette a nyári-téli szállást, átvették a nomádság sátorát s a kényesebb, féltettebb állatok részére a háztól elkülönített ólat, a rideg állatok részére pedig karámot építettek. Megismerkedtek a szarufával, kapuval s az ács szó is ekkor került nyelvünkbe. Honfoglalásunk idején a bolgárok már használták a boronaépítést s így már az etelközi magyarság is megismerhette a téli szállásra alkalmas boronaházat. A „borona” szó a honfoglalás előtti időben már szerepelt a magyarság szótárában, az ablak, oszlop, sőt konyha szóval együtt.⁵

Mindezek alapján valószínűnek látszik, hogy a magyarság viskónak csúfolt téli szállása az erdővidéken padlástalan boronaépület volt, az alföldi pusztán favázas paticsfal, a nádban gazdag vidéken favázas tapasztott nádfalú ház.

Az ősi ház tetőszékének kialakítására a pendelykémény szerkezeti vizsgálata derít fényt. A pendelykéményről ezideig kevés vizsgálati anyag áll rendelkezésünkre. Szerkezete az ősi egysejtű ház tetőszerkezetét sejteti, mely sátoztető alakban borult az ősi házra. Gerendaváza ősi alakjában egyenlő hosszúságú szarufákból állhatott, melyek csonkakúp alakban borultak a koszorúgerendára és a felső szelemenkeretre. A szaruközök tetőhéjalását alul sártapasztás borította. A füstelvezető nyílásra — a sátorhoz hasonlóan — kötél segítségével nyitható és zárható deszkalap borult. Az eddig feltárt pendelykémények részben részletes, de nagyobb részben hézagos leírásai megerősítik ezt az elgondolást. Azonban érthetetlennek látszik, hogy a ma is fennálló régi hajlékok lepadlásolt konyháinak egyik részében a füstelvezetés megfelelő megoldása szinte teljesen hiányzik. Valószínű, hogy a padlástalan hajlékot erős télen nem lehetett kifűteni és inkább vállalta a nép a füstöt, mint a hideget mindaddig, amíg a kémény-építés általánossá nem vált.

Végezmedényben tehát az alföldi tanyák óljainak tetőszékében és pendelykéményeinek szerkezetében fellelhetők az ősi nomád sátor tetőszerkezetének nyomai és e nyomok valószínűsítik a honfoglaló magyarság és a betelepült nomád kunok, jászok nagy építőképességét s a lenézett viskók — téli szállások — kitűnő szerkezeti megoldásait.

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG földbe ásott viskóinak, a szőlők egysejtű hajlékának, a régi óltanyáknak s a ma is látható félpatriknak nincs kéményük. A tüzelők füstje az ajtókon vagy a házak homlokfalán lévő lyukon, vereménnyel tódul ki a szabadba. A tetőréseken csak akkor tud kiszüremkedni, ha a tetőhéjalást alulról nem sározzák be. Ha a levegő nem nyomott, a füst „alatt” ülve dolgozni is lehet. A füst felfelé húzódik s meghajolva tódul ki az ajtó szemöldökfája alatt. Nyomott levegőben az egész helység tele van füsttel, amint ez a füstös konyhákban ma is tapasztalható. Bátky szerint az ősi hajlékok tetőzetére füstlyuk s erre hamarosan sövényből font és tapasztott kürtő is került. Szerinte a pendelykémény őse ez a kürtős füstlyuk volt. A helyzet azonban valószínűleg az, hogy a pendelykémény őse az egysejtű, le nem padlásolt hajlék tetőszéke volt. Ezt igazolja az a körülmény, hogy a régi pendelykémények az egész konyhát befedik. Az idők folyamán a nagy alap-

területű pendelykémény egyre kisebb lett s a konyha egyrésze menyezetet s a szabad kémény alja boltozatot nyert. Végso fokon a megkisebbedett szabadkémény keresztmetszete a mai mászókémény méretének felel meg. A szabad kémény fejlődése a ház fejlődésével szervesen összefüggött. A szabadkémény megkisebbedése következtében a tűzhelyes rész két részre oszlott, a menyezetes pitvarra és a hátsó kéményaljára. Végül a pitvart ajtós fal választotta el a kémény aljától s a pitvar füsttelenítése ezzel teljes megoldást nyert.

A végso fejlődést a teljesen zárt kémény meghonosodása idézte elő. A pitvar és a régi kémény alja újra egy helységgé egyesült —: konyháva.

Ma a szobát kemence fűti, szája a konyha felé nyílik, onnét tüzelik s a szoba teljesen mentes a füsttől. A Kecskemét környéki kiskun ásatások igazolják,⁶ hogy már a 16. század második harmadában kétsejtű volt az alföldi ház s a konyha (pitvar) volt a nagyobbik helység, nyitott tűzhelye nem emelkedett a föld fölé s a szoba negyedrészt elfoglaló kemence szája ide nyílt. Eleinte e kemencékben főztek és kenyeret is sütöttek, de idővel külön kenyérsütő kemence is épült a konyha mellé, a szabadba, de ennek szája is a konyhába nyílt. A szobabeli kemencékbe a jobb hőszugárzás céljából bögrealakú kályhaszemeket falaztak. Feltűnő, hogy a háromosztású ház harmadik helyisége az ól — istálló — volt, holott ma a tanyák kivételével sehol sem található a Nagykunságon ól és ház egy-fedél alatt.

A ház egyetlen külső ajtaja a pitvarra — konyhára — nyílt, innét nyílt a szobaaajtó is.

Csak egy alaprajz mutat eltérést a többitől. Ebben nincs kemence, mindkét helységnek külön ajtaja van a szabadba, e mellett a két helység között is van ajtó. A szoba tüzelője nem a konyha mellett van, hanem a hátsó sarokban. Az ásatások ismertetője ezt azzal magyarázza, hogy ez a ház hivatalépület volt. Ezzel szemben feltehető, hogy ez az alak a szobabeli kemence meghonosodása előtti korból származik, amikor a ház már ketté vált, de még a szobában is szabadkémény alatt tüzeltek.

Az alföldi konyhabeli tűzhely a kemence szája előtt húzódik. Hosszúkás, alacsony patka ez, melyen egy, néha két felmagasítás is van, egyik az üstkatlan, másik a főzőkatlan. (A bográcsfőzés leg-tökéletesebb módja a főzőkatlanon való főzés). A tűzhely másik alakja az asztalalakú, asztalmagasságú, a pendelykémény alatt szabadon álló vagy a konyha hátsó fala mellé épített főzőpatka. Később Délbiharban, a Tiszaháton a főzőpatka alá került a kenyérsütő kemence is, valószínűleg dunántúli hatásra s a szoba végleges kályhát kapott.

A szoba csonkakúp alakú kemencéjét sárból vagy cserépből készítik a cigányok, a kemenceépítés mesterei. A sárkemence vázát két vasabroncsra kötözött lécből vagy nádból készítik és sárral kívül-belül simára tapasztják és kiegészítik. A cserépkemencét sárral összeragasztott cserepekből építik. A régi kemencék alacsonyak voltak s a laza tüzelőanyag, a szalma lángja magasra csapott. A tűzveszély megakadályozása céljából az ilyen kemencék szája fölé lángfogót építettek, a magas búbos kemencéknél azonban erre már

nem volt szükség. A kemencék feneke a fejlődés folyamán egyre magasabbra emelkedett, míg elérte mai magasságát. Az Alföld erdős peremén, a Bodroghöz, Tiszahát, Fekete-Körös-völgy táján, a boglyáskemence helyét a szabad tűzhely foglalja el, mely fölött sövényből font erdélyi alakú vagy cserepes füstfogó (kabola) van. Itt már fával fűtenek, ennek kevesebb a füstje s így nincs szükség a nagy búbos kemencére. A füst a padlástalan konyha tetőrésein vagy a pendelykéményen át áramlik a szabadba. A sütőkemence a konyhában vagy a szabadban van, azonban csak ott, ahol a gabona megterem; ahol puliszkával él a nép, ott nincsen rá szükség. Dél-Biharban⁷ és — sajátosan Pestmegyében is⁸ — feltűnik a szabadkémény (pendelykémény) és zárt ú. n. cilinderkémény közti átmeneti alak, a kamin-kémény. A szabadkémény nagyrészt mennyezettel építik be és a megmaradó nyílást a tüzelőpadkától a mennyezetig alul ajtóval ellátott függőleges fallal rekesztik el. Ez a kamin-kémény, mely a szabadkémény mennyezet feletti terébe torkol (lefújtott szabadkémény). A kaminkéménybe a kémény ajtó mögött torkol a kemence szája, innét fűtik a szobabeli kemencét.

A kemence télen a szobát fűti, egyébként kenyeret sütnék és néha főznek is benne. Aszalásra, nedves fa szárítására is használják. Végeredményben mindenre jó. Sem a cserép, sem a vaskályha nem tudja kiszorítani, mivel az Alföld tüzelőanyaga a szalma.

Nyáron a szobát besötétítik: a ház népe a konyhába húzódik. Csak a gyerekek alusznak a sutban, a gazda a tornácon, legényfia az istállóban s a fehérnép a konyha küszöbén. Aratáskor az egész háznép baromfiastul kimegy a tanyára s nyomtatásig üres a ház.

Télen a kemence a ház középpontja. Körülülük patkáját, az asszonynépség tollat foszt, tereferél, az öregasszony a kuckóba húzódik, az öreg gazda a sutba. A vackon alusznak a gyerekek. A kemencétől jobbra-balra van az asszony ágya meg a vendégek díszágya. Hajdanában a díszágy mennyezetes volt. Ma az egymásra rakott hímes párnák érnek a mennyezetig. A kemencével átellenes sarokban van a sarokpad asztallal s felette színes tálakkal megrakott tálas húzódik. A régi házak bútorai színesek, az alapszín Sárréten a barna, Karcagon a kék, Kunmadarason az ezüstfehér. Az Alföld ma már az egész országot ellátja író (festő) asszonyokkal, akik hihetetlen gyorsasággal forma- és színbőséggel festik hímes mintáikat a bútorokra.

AZ ŐSI KÉTOSZTÁSÚ nagykunsági háznak kamrára mindaddig nem volt szüksége, amíg a nép állattenyésztésből élt. A nép elszaporodása következtében át kellett térnie a belterjesebb földművelésre. Az új életmód kamrát követelt s a kétosztású ház háromosztásúra bővült. A család kettéoszlása esetén a kamara kemencés szobává alakult át s új kamra épült a régi mellé, a tornácos háznál pedig a tornácba. A módosabb gazdák a két szobát egyszerre építik meg a konyha két oldalán s a kamra alá pince is kerül. Ha a kamrát nem a ház végébe építették, hanem a szoba elé, L-alakú alaprajz alakult ki. Ez az alak azonban a Nagykunságon és környékén ritkán fordul elő.

A magyar ház mai alakjának a tornác szinte szerves tartozéka.

Megtaláljuk a Székelyföldön, Dunántúlon és az Alföldön egyaránt. A magyar nép szereti a tornácot, szüksége is van rá és nyomait a legősibb hajlékokban is felleljük. A Fekete-Körös völgyében a tornácos építkezés több száz éves, a legrégebb házak között is vannak tornácosak. A tornác őse Erdélyben az eresz és az eszterhéj, az Alföldön és Dunántúlon az eszterhéjnak megfelelő ereszalja. A tető a ház bejáratí hosszoldalán a házfalon túlnyúlik s a tető túlnyúló részét a gyámszerűen kinyúló mennyezetgerendázat hordja (toldott eresz). A túlnyúló eresz alatt nincsenek oszlopok, csak akkor, ha az eresz megroskadt s alá kell támasztani. A fejlődés folyamán a kinyúló ereszt már nem a mennyezetgerendázat hordja, hanem kő- vagy faragott, vésett, színezett faoszlopok. Gyakran épül tornác a ház homloka előtt is. Ez a ház elejét védi az időjárás ellen (gádor). A harmadik alak a ház elejéhez ragasztott tornác (gang). Külön tetőzete van, mely független a háztetőtől. Az ereszalja két végét rendszerint fal zárja el. Sárréten ez az alak oszloposan nyitott végekkel, egyenes áthidalással jelentkezik, csupán elül, a homlokfalnál íves az áthidalás. Ha két végét fallal rekesztik el, az elrekesztő falba félköralakú vagy négyszögletes ablak is kerül.

A kétosztású házaknál gyakori a saroktornác; ebben az esetben a tornácot a konyha előtti pitvarból hasítják ki (lopott tornácnak is nevezzük). A háromosztású ház esetében is a pitvarból lopják el a tornácot, a négy osztású esetén pedig a pitvarból és a mellette lévő szobából.

A nagykunági és sárréti ház érdekes képződménye a kettős tornác: a ház bejáratí oldalán húzódó két végén zárt tornácot a pitvar ajtó és a sarokablak között kamrával építik be. Így két tornác keletkezik, egyik a pitvar, a másik a sarokablak előtt. Utóbbi két oldalán zárt, csak elül nyitott, ajtó sem nyílik rá s így zavar-talan pihenőhelye a gazdának.

A jászágban a ház utcai homloka előtt előkert van s a ragasztott tornác (gang) kinyúlik az utcáig. A Tiszavidék tipikus tornáca az ikeroszlopos tornác, itt a tetőszéket egy-egy oszloppár hordja.⁹ A Dunántúlon oly gyakori kódisállás, a székelyföldi „kieresztés” az Alföldön általában csak az istálló bejáratí ajtaja előtt jelenik meg.

Az ősfoglalók és a betelepült kunok és jászok elsősorban állattenyésztők voltak. A mohácsi vészig egész Európát a magyarság látta el marhahússal. Lábon vitték ki a jóhírű állatokat külföldre. A csordákat őrizni és bizonyos mértékben istállózni is kellett. Az ehhez szükséges tanyák a településektől távolabb fejlődtek ki. Értettek a földműveléshez is, azonban csak annyi földet műveltek meg, amennyi az élethez szükséges volt, mert nem volt olyan fejlett úthálózat, amelyen a fölös terményt külföldre szállíthatták volna. Amikor a népesség annyira elszaporodott, hogy az élethez szükséges állattenyésztéshez már nem volt elegendő legelő, ráfanyalodtak a belterjesebb földművelésre, melynek kezdete a 19. század elejére tehető. A fejlett tanyarendszer csak ezután vette kezdetét.

A tanya — régi nevén szállás — a török pusztítás előtti korokban is megvolt. A jószág nagyrésze a szabad ég alatt telet, csak a lovak, ellőjószágok s a juhok jutottak fedél alá. A mai kisgazdának

a tanya-ól nyári szállása; a nagyobb gazdának nyári, de lábas jószága egy részének téli szállása is. Van olyan gazda is, akinek nincs a községben háza, tanyáján él egész családjával együtt s az ől mellett megépül konyhája és szobája. Ma a nagykúnsági településeken az istálló (ól), a disznóól, tyúkól, a szín, góré, szuszik-verem külön épül. A tanyákon ezzel szemben általánosságban egy fedél alatt épül valamennyi.

Az egyszerű óltanyának nincs ablaka, kéménye, de van egy kis tüzelője, körülötte ülő és fekvő sárpatkákkal. A füst az ólajtón távozik a szabadba. Az újabb tanyáknak pendelykéményszerű füstfogójuk van. Az ől a férfiak tanyája, ha asszony is telel a tanyán, az ől mellé kemencés szoba épül. A tüzelős ől a lovaké, de ököristálló épül az ől mellé, ha a szarvasmarha is ott telel. Györffy István szerint *a nagykun tanya végeredményben a határba kitelepített városi tüzelős-ól, amely a városból már eltűnt, csak a matyók-nál található meg ma is.* A tüzelős ől szükségszerűen fejlődött és emberi lakássá is alkalmassá vált.¹⁰

BEFEJEZÉSÜL az alföldi nép építészetének néhány sajátos művészi megnyilatkozásáról is meg kell emlékeznünk. A tornác minden gyakorlati értéke mellett önmagában is értékes díszítő eleme a háznak. Az alföldi tornác-képzés rendkívüli változatossága s a tornácok szépsége az alföldi nép gazdag képzelő-erejéről nyújt tanubizonyságot. Legegyszerűbb megjelenésében, az ereszaljában is mozgalmassá teszi a ház építészeti megjelenését. A pitvar előtti lopott tornác, a legkisebb tornác-alak határozott falkivágása építészetileg hangsúlyozza a házbejáratot. A pitvar és szoba előtti lopott tornác kettős boltíves vagy faragott, színezett faoszlopokkal ritmikusán tagolt nyílása építészeti ékszere a háznak. A végignyúló tornác ritmusa leghatározottabban napsütésben érvényesül. Építészeti értékét csak a kettős lopott tornác éri el. Magyar népünk is látja tornácainak szépségét. Építkezéséből kiérezhető a szép formára való tudatos törekvés. Házának tömege, részletei, a pitvar és a középatkás tűzhely tálasai, a búboskemence nemes alakja, a sarokablak, sarokpad, saroktálas szépsége bizonyítják, hogy a nép a gyakorlati érzéket és a szépséget mindig egyenlő értékűnek tartotta.

A régi házak ablaktábláit népünk színezte, piros, zöld virágokkal tarkította, az ablakkereteket is festett virágokkal díszítette. A nyeregutó utca felőli ormára kovácsoltvas tulipánokat, rózsákat, kettős keresztet, a Tiszaháton faragott kópjafához hasonló nyársat helyezett.¹¹ Az alatta levő vereményre faragott lyukakat vágott. A Fehér- és Fekete-Körös-völgyben a vértelket vakolat-virágokkal díszítette s ezeket rendkívül változatosan képezte ki.

A szegedi és Szeged környéki deszkaorom keletkezési idejét nem ismerjük. Az egyik árvíz előtti időből megmaradt házon is látták 1904-ben a kutatók. A délvidékre elvándorolt szegediek magukkal vitték ezt a szép építészeti alakot s ott is alkalmazták. Tömörkény a szegedi tanyákról 1904-ben a következőket írja: „Ahol a tető oldalfala fából való, azt be szokás festeni, leginkább istenszeme van a padlásoldalakon. A padláslyuk a szem, abból áradnak szerte a sugarak. Sárga alapon barna a sugár, világoskékén

sötétké. De ez csak módosabb tanyáknál található." Sebestyén Károly ugyanebben az esztendőben a szegedi külvárosi házakat vizsgálva¹² sehol sem hallott olyan elnevezést, mely az istenszemre emlékeztetne. Nem hiszi azt sem, hogy ez a dísz az ősi napistentisztelet maradványa lenne. A kérdés — lehet — megfejtethetetlen marad. De a napsugárdíszes ormokat minden erővel meg kell őriznünk. tovább kell fejlesztenünk s át kell adnunk a jövő nemzedéknek.

A gyorsütemű polgárosodás a mult század derekától kezdve szívós kitartással irtja a falusi házak szépségét, megakasztotta és hamis irányba terelte a magyar ház töretlen fejlődését. Csak a magyar iskola tudja megakadályozni a további rombolást, ha a nép gyermekei a magyarság ősi, örök értékeit megismerik, megszeretik és férfikorban tovább építik.

TÓTH JÁNOS

JEGYZETEK: ¹ Györffy István: *Az alföldi kertés városok*. (Népr. Ért. 1926.); ² Györffy István: *A Nagykúnság és környékének népies építkezése*. (Népr. Ért. 1908.); ³ Györffy István: *Dél-Bihar falvai és építkezése*. (Népr. Ért. 1915—1916.); ⁴ Vargha László: *A tilalmasi tanyák építkezése*. (Budapest, 1940.); Tóth János: *A falusi épületek fejlődése a nyugati végeken*. (Dunántúli Szemle: kiadása 1940.); ⁵ Hóman—Szekfű: *Magyar történet*. (I. k.); ⁶ Papp László: *Asatások a XVI. században elpusztult kecskemétvidéki falvak helyén*. (Népr. Ért. 1931.); ⁷ Györffy István: *Dél-Bihar falvai...* (id. mű.); ⁸ Ebner Sándor: *Kaminkéményes konyhák Bugyi... pestmegyei községekben*. (Népr. Ért. 1927.); ⁹ Györffy István: *A Nagykúnság...* (id. mű.); ¹⁰ Györffy István: *A nagykúntanya*. (Népr. Ért. 1910.); ¹¹ Deák Geyza: *Az ungvármegyei Tiszhát népi építkezése és művészete*. (Népr. Ért. 1910.); ¹² Sebestyén Károly: *Szegedi napnyárdíszes házvégék*. (Népr. Ért. 1904); általános forrásmű Bátky, Györffy, Viski: *A magyarság néprajza*. (I. k.).